Tarih İncelemeleri Dergisi
Cilt/Volume XXIII, Sayı/Number 1
Temmuz/July 2008, 267-270

S. Yücel ŞENYURT; **Büyükardıç; Doğu Anadolu'da Bir Erken Demir Çağı Yerleşmesi / An Early Iron Age Hilltop Settlement in Eastern Anatolia,** Ankara 2006, BTC Co. Yayını Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları No: 2, 354 sayfa, ISBN: 975-507-133-4

Kitap, yazarının genel yönetiminde 2003 yılında gerçekleştirilmiş, Büyükardıç kurtarma kazısının bilimsel sonuçlarını içermektedir. Türkçe ve İngilizce metin aynı sayfada iki sütun şeklinde verilmiş olup Sunuş, Giriş, Bölüm I-V, Kaynakça ve Ek 1-4'den oluşmaktadır.

Sunuş kısmında (ix-xiii) Bakü (Azerbaycan) petrollerini Ceyhan (Adana, Türkiye) terminaline ulaştıran projeye ve bu proje kapsamındaki arkeolojik çalışmalara ana hatlarıyla değinilmiştir.

Giriş kısmında (1–3) Büyükardıç'ın yerine ve yerleşim stratejisine değinilmiştir. Kazı alanı Erzincan İli'nin Tercan İlçesi'ne bağlı Gökdere Köyü'nün güneyindeki 2050 m. rakımlı sarp yamacın üstünde, çevreye hâkim bir konumda yer almaktadır[1]. Yazar, yerleşimin dağlık, özellikle de oldukça yüksek bir tepe üzerinde kurulmuş olmasına dayanarak, Büyükardıç sakinlerinin yerleşim stratejisi ve buna bağlı yaşam biçimleri hakkında çarpıcı ipuçları sunmuştur.

Kitabın **I. Bölüm**'ünde **Coğrafi Konum ve Tarihsel Çerçeve** anlatılmaktadır. Bu bölüm iki alt başlığa ayrılmıştır. **Coğrafi Konum ve Özellikleri**'nin anlatıldığı ilk alt başlıkta (7–17) komşu bölgelere göre konumuna, Kılıçkaya Dağları silsilesine, geçit veren doğal yollarına, Aşkale ve Tercan ovalarına, bölgenin iklim koşullarına, bitki örtüsüne, akarsu ve su yatakları gibi çevresel özelliklerine değinilmiştir. Büyükardıç'ın özelliği, dışarıya karşı kapalı (izole) bir coğrafi bütünlük arz etmesidir. Yerleşimin çevresindeki tuzlalar, bölgenin hayvancılığı açısından eski çağlardan beri önemlidir. Büyükardıç kazıları esnasında gelişmiş bir atölyeye rastlanmamış olsa da hemen kuzeydoğusunda bir bakır, kurşun ve çinko yatağının var olduğuna ve sınırlı da olsa bunların bu yerleşimde işlenmiş olabileceği üzerinde kuvvetlice durulmuştur. Aynı bölümün ikinci alt başlığında ise **Tarihsel Çerçeve** anlatılmıştır (18–29). Geç Tunç Çağı'ndan sonra 300 yıl kadar devam eden (M.Ö. 12.-9./8. yüzyıl) belirsizlik döneminde Doğu Anadolu'nun durumu tartışılmıştır. Yakın zamana kadar öngörüldüğü gibi bölgenin terk edilmemiş olduğu, belki bir göç dalgasına bağlı olarak nüfusun dağınık ve küçük gruplar halinde yaşamış olabileceği görüşleri bu tartışmaya dâhil edilmiştir. Doğu Anadolu ve çevresinde, Geç Tunç Çağı'nı sonlandıran değişimin büyük boyutta olmadığı, arkeolojik kayıtlara ve Assur, Hitit ve Urartu yazılı kaynaklarına göre açıkça anlaşıldığı ifade edildiğini söylemektedir.

Dört alt başlıktan oluşan kitabın **II. Bölümü**'nde, yerleşimin **Kazı Çalışmaları ve Mimari Buluntular** anlatılmıştır (33–51). Büyükardıç'da kazı çalışması, 10 x 10 metrelik plankarelerle, projenin özel durumu gereği 28 m. genişliğindeki koridor dikkate alınarak

[1] Bu yerleşim yeri, tarafımın bulunduğu bir yüzey araştırması (2002) sırasında tespit edilmiştir.

planlanmıştır. Ele geçen arkeolojik malzemenin bağlı olduğu mimariyi anlamak için, bu koridorun dışında, ayrıca değişik ölçülerde 9 ayrı sondaj açılmıştır. Tepenin doğu yamacında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, erozyona bağlı olarak, açığa çıkarılan yapıların sadece ilk taş sıralarını tespit etmek mümkün olmuştur. Oldukça eğreti inşa tekniğini yansıtan yapılar basit ve dağınıktır. Bu plansız ve eğreti yapılanmasının nedeni, kuşkusuz ki yerleşime hiç uygun olmayan böyle bir tepenin seçilmesini zorlayan olağanüstü şartlarda da aranması gerekmektedir. Bu durum, Büyükardıç sakinlerinin planlamadan yoksun ve büyük olasılıkla geçici veya mevsimlik mahiyette bir yerleşim stratejisini ön planda tutmuş oldukları şeklinde açıklanmaktadır. Büyükardıç'da açığa çıkarılan mimari buluntular üç grup halinde tespit edilmiştir: A- Yuvarlak Planlı Yapı, B- Dikdörtgen Planlı Yapılar, C- Açık Hava Ocağı (İşlik). Aşırı tahrip olmuş temelleri açığa çıkarılan **Yuvarlak Planlı Yapı** (38–41), yaklaşık 10 x 8 m.lik bir alana yayılmıştır. Ana kayaya inen zemin kısmen düzeltilmiş, kod farkları toprak dolgu ile giderilmiştir. Ocak, seki ve taban gibi mimari unsurlara rastlanmamış olmasından dolayı bu mekânın hayvan barınağı olabileceği ihtimali üzerinde durulmuştur. Mekânın üst yapısının ahşap veya ağaç dallarıyla kapatılmış olduğu düşünülmüştür. Yapı, sürekli kullanıma hizmet edecek bir amaçla yapılmamıştır. **Dikdörtgen Planlı Yapılar**'dan (42–46) ilki tam, diğeri kısmen açığa çıkarılabilmiştir. Bunların birbirinden bağımsız olup olmadıkları anlaşılamamıştır. D–1 Yapısı olarak adlandırılan ilk yapı, tepenin eğimine göre doğu-batı yönünde uzanmaktadır. 16 x 12 m. boyutlarındaki yapı, kendi içinde iki ayrı mekandan oluşmakta olup, ana mekan 11 x 13 m., batı duvarına bitişik küçük mekan 3 x 10 m.dir. Küçük mekândaki 3 sığır, 1 köpek, 3 keçi ve 1 koyuna ait kemiklerin bulunması, hayvan barınağı olarak kullanılmış ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Mekânın büyük kısmında tespit edilen küllü toprak tabakası, hayvanların bir yangın sonucunda öldüğünü ve bu yangın sonrasında terk edildiğini gösterdiği ifade edilmiştir. Bu yapının Büyükardıç kazısında açığa çıkarılmış en önemli mimari kalıntı olduğu kaydedilmiştir. D–1 Yapısının 2,5 m. kuzeyinde yer alan D–2 Yapısı, kısmen açığa çıkarılabilmiştir. Az sayıdaki daha özel buluntular, bu mekânın yaşam alanı olarak kullanılmış olabileceğini göstermiştir. İçinde ocak düzenlemesi bulunan tek yapı **Açık Hava Ocağı** şeklinde adlandırılmıştır (48–51). Dikdörtgen biçimli zemin, pişmiş(?) topraktan oluşturulmuş, etrafı orta boy taşlarla kabaca çevrelenmiş denilmekte ise de Resim 26'da görüldüğü üzere, ocağın tabanı sıvanmış, ateşten dolayı sertleşmiştir. Ana kaya bloğuna dayandırılmış ocağın etrafındaki ergimiş metal akıntıları ve atıkları, ocağın işlik olarak kullanılmış olabileceğini akla getirmiştir. Nitekim yeri, güçlü rüzgâr alabilecek bir mevkidedir.

Kitabın **III. Bölüm**'ünde Büyükardıç'da ele geçen **Küçük Buluntular** tanımlanmıştır (55–65). Üç alt başlıktan ilki **Metal Buluntular**'dır (55–57). Metal buluntu az sayıda olup, 1 bronz ok ucu, 1 demir ok ucu ve 1 keskiden ibarettir. Bulunan bronz kanatlı ok ucunun Erzurum-Pulur Geç Tunç Çağı sonuna ait mezarlarında (M.Ö. 12.-11. yüzyıl), Trialeti, Tepe Sialk ve Tepe Giyan'da (M.Ö. 14.-12. yüzyıl) bulunan tiptedirler. Bunlar dikkate alınarak Büyükardıç ok uçları Geç Tunç Çağı-Erken Demir Çağı ok uçları grubu içerisinde değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. **Kemik Buluntular** (58–59) 1 kanatlı ok ucu, 1 pandantif ve 1 bızdan oluşmaktadır. **Taş Buluntular** ise (60–65) öğütme taşları, ezgi taşları, 1 taş plaka, 1 bileği taşı, 1 işlenmiş obje ve 1 ağırşaktan oluşmaktadır.

Çanak Çömlek Buluntuları'nın anlatıldığı **IV. Bölüm**, kitabın en hacimli (69–276) kısmını oluşturmaktadır. Ele geçen çanak çömlek, teknikleri ve kap biçimleri açısından Doğu Anadolu Erken Demir Çağı özellikleri göstermektedir. Bölgenin çanak çömlek kültürleri ve sorunları tartışıldıktan sonra alt başlıklara geçilmiştir. Bunlardan ilk başlıkta Mal Grupları, ikinci alt başlıkta Kap Formları ve üçüncü alt başlıkta ise Bezeme Türleri tanımlanmıştır. Çanak çömleğin yüzey rengi esas alınarak yapılan **Mal Grupları**'na göre 11 adet türün tasnifi yapılabilmiştir. Bunlar Mikalı Gri Mal, Gri Mal, Grimsi Kahverengi Mal, Kahverengi Mal, Dışı

Kahverengi İçi Kırmızı Mal, Kırmızımsı Mal, Yeşilimsi Bej Mal, Sarımsı Bej Mal, Açık Grimsi Bej Mal, Kırmızı Astarlı Perdahlı Mal ve Devetüyü Astarlı Mal'dır. Bu mal gruplarının çoğu, Sos Höyük'ün Erken Demir Çağ tabakasında açığa çıkarılan türlerdendir. Büyükardıç çanak çömleğinin **Kap Formları**'nda ana grupları Çanaklar, Kâseler, Bardaklar, Kandiller, Şişeler ve Çömlekler oluşturmuştur. **Bezeme Türleri**, Yiv Bezeme, Baskı Bezeme, Kabartma Bant Bezeme, Yumru Bezeme, Çizi Bezeme, Kazı Bezeme ve Boya Bezeme çeşitlerini içermektedir (146–151). Bunlar arasında Doğu Anadolu Erken Demir Çağı için özellikle dalgalı hatlara sahip yiv bezemenin karakteristik olduğu kaydedilmiştir. Ayrıca baskı bezemenin Büyükardıç'da çok sevildiği ve çeşitli motiflerin baskılarının olduğu notu da düşülmüştür. Büyükardıç çanak çömleklerinin form ve bezeme paralelleri, Doğu Anadolu, İran, Güney Kafkasya yanında Gordion ve Doğu Trakya'ya kadar uzanan Erken Demir Çağı'na tarihlendirilmiş buluntularıyla karşılaştırmıştır.

V. Bölüm'de kitabın **Genel Değerlendirmesi** yapılmıştır (279–287). Değerlendirmede vurgulanan konuları şu şekilde maddeler halinde yazabiliriz:

Büyükardıç, zor şartlara sahip coğrafi konumlu, Erken Demir Çağı'na ait tek tabakalı bir yerleşimdir. Bulunduğu kesimde arkeolojik araştırmaların azlığı dikkate alındığında, önemli bir merkezdir,

Bir çanak çömlek parçası üzerinde yapılan infrared uyarmalı lüminesans tekniği ile yaş tayininde M.Ö. 900±210 tarihi tespit edilmiştir, ancak daha fazla örnekten yararlanılması beklenirdi.

Mevcut yapı kalıntıları, merkezi bir yerleşim planlamasının olmadığını göstermektedir. Kaba ve zayıf mimarisi, Anadolu ve çevresinde döneminin müşterek bir özelliğidir,

Sürekli bir yerleşim yeri olmayıp, sadece ilkbahardan sonbahara kadar yerleşime olanak veren mevsimlik bir yerleşimdir,

Çanak çömlek ve madencilikle ilgili aktiviteler Büyükardıç'da basit yaylacılığa dayalı sıradan bir mevsimlik yerleşim anlayışının ötesinde, daha karmaşık ve çok amaçlı bir mevsimlik yerleşme karakterini öne çıkmaktadır. Bu yükseklikteki tepe üzerinde ve oldukça uygunsuz bir teras üzerindeki bu olağan dışı yerleşimin ne amaçla kurulduğu, cevaplanması gereken önemli bir sorundur,

Az ayıdaki buluntu hem yerleşimin küçüklüğünden hem de dönemin özelliğinden kaynaklanıyor olmalıdır,

Çanak çömlek buluntuları tekdüze değildir. Az sayıdaki kaliteli örneklerin varlığı, yerleşimdeki sosyo-ekonomik statüden kaynaklanmış olmalıdır,

Bezeme sevilerek kullanılmıştır. Konsantrik daire ve rozet damga baskılı örnekler, Doğu Anadolu Erken Demir Çağ seramiği için önemli bir yeniliktir,

Kap formları ve bezeme özellikleri açısından, bir yanda Kuzeybatı İran'da Urmiye, Kafkaslarda Gürcistan ve Ermenistan, Orta Anadolu'da Gordion ve Doğu Trakya'ya kadar geniş coğrafyaya kadar geniş bir alana uzanır,

Üzerinde cüruf kalıntıları izlenmiş kaplar, Büyükardıç'da çanak çömleklerin metallurjide de kullanıldığını göstermiştir,

Büyükardıç'da bulunmuş hayvan kemikleri, besin tüketimi amacıyla çok sayıda hayvan beslendiğini göstermektedir. Çoğu evcil, azı av hayvanıdır,

Büyükardıç, İran ve Kafkaslardan gelen ve Orta Anadolu'ya bağlayan yola yakın olması itibariyle jeopolitik bir öneme sahiptir; yüksekliği ve gördüğü alan itibariyle doğal bir "Gözetleme Kulesi" kimliği taşımaktadır.

Kitap içinde kullanılan eserlerin toplu halde verildiği **Kaynaklar** kısmını **Ekler** kısmı izler. Bunlardan **Ek-1**'de **Büyükardıç Faunası'nın Zooarkeolojik Analizi** yapılmıştır (305–325). A. Açıkkol ve H. Yılmaz tarafından kaleme alınan metinde ifade edildiği üzere, Büyükardıç'da bulunan hayvan kemiklerinin çoğu evcil, azı av hayvanıdır.

Ek–2, P.Arıkan, A. Zararsız ve S.Y. Şenyurt tarafından kaleme alınmış olup **Büyükardıç Kazısından Elde Edilen Metallurjiye Yönelik Arkeolojik Bulguların X Işını Floresans Tekniği İle İncelenmesi** başlığını taşımaktadır (329–336). Bu başlıkta Açık Hava Ocağı'nın hemen kenarından ele geçmiş bir pişmiş toprak şişe parçası, metal artıklı çömlek parçası ve metal cürufları üzerinde X-ışını floresans tekniği uygulanması sonucu yerleşimin metal endüstrisi ile ilgili bilgi edinildiği bilgisi verilmiştir. Cüruflar, burada demir ve bakır işlemeye yönelik bir çalışmanın yapıldığını göstermektedir. Hatta bu işlemin yapılmasında kömür kullanıldığı iddiası da vardır (s.335).

Ek–3, P.Arıkan, B. Ender ve S.Y. Şenyurt tarafından kaleme alınmış olup **Büyükardıç Yerleşim Yerinde Bulunan Seramik Örneklerinin X-Işını Floresans (XRF) Tekniği İle İncelenmesi** başlığını taşımaktadır (339–345). Seçilmiş çanak çömlek örnekleri üzerinde yapılan ölçümlere göre seramik hamuru kaynaklarının aynı olduğu anlaşılmıştır.

Ek–4, G. Tanır, M.H. Bölükdemir, N.N. Aktı ve E. Tel tarafından kaleme alınmış olup **Büyükardıç Kazısından Ele Geçen Bir Çömlek Parçasının İnfrared Uyarmalı Lüminesans İle Taş Tayini** başlığını taşımaktadır (349–354). Bu yöntemle incelenen tek örnekle Büyükardıç yerleşiminin tarihlendirilmesi yapılmıştır. M.Ö. 900±210 yıllarına tarihlenen bu parça, tek örnek olması nedeniyle tarihte sıkıntı yaratmaktadır.

Genel olarak, kitap, arkeoloji dışında fen bilimlerine dayalı çalışmaları da içerdiğinden önemli bir kaynaktır. Doğu Anadolu gibi az kazı yeri bulunan bölgede yeni bir merkez daha katılması memnuniyet vericidir. Üstelik bu merkezin küçük olması da bu tür yerleşmelerin tanıtılmış olması kitabı özgün kılmaktadır.

Atila Türker*

* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı doktora öğrencisi.